

ELŻBIETA FATYGA-NAPORA

ZACHOWANIA RODZICÓW A AUTONOMIA MORALNA MŁODZIEŻY

WPROWADZENIE

Dojrzewanie psychiczne człowieka można rozpatrywać jako przechodzenie od stanu jego pełnej zależności społecznej do stanu pełnej niezależności (autonomii). W kształtowaniu się autonomii powstaje swoista, odrębna od racji otoczenia racja własnego działania, stanowiąca podstawę formowania własnych zadań i celów (Obuchowski K., 1977, s. 394).

Jednostka jest zdolna rozpoznać konsekwencje oraz wybierać i kontrolować własne działanie. Jest świadoma przyjęcia zasad moralnych jako obowiązujących niezależnie od stojącego za nimi autorytetu (Walesa Cz., 1980, s. 129).

Stwierdzenia te pozwalają sformułować operacyjną definicję autonomii psychicznej, a w szczególności autonomii moralnej. Autonomia moralna polega na rozumnym, samodzielnym, niezależnym od zewnętrznych nacisków, wyborze określonych zasad moralnych. Osoba moralnie autonomiczna kieruje się w swoim postępowaniu normami moralnymi, które uznaje za własne. Normy te mają charakter ogólnych zasad moralnych uzasadniających i oceniających szczegółowe normy konwencjonalne. Konflikt między jednymi a drugimi rozstrzyga na korzyść uznanych przez siebie za własne. W ocenie własnych i cudzych zachowań moralnych akcentuje nie tyle skutek czynu, ile intencje, czyli pragnienie pozostania w zgodzie z uznanymi przez siebie normami. W przypadku niekonsekwencji wobec przyjętych zasad moralnych odczuwa winę (Gała A., 1985, s. 8).

Autonomia moralna rozpatrywana jest jako cecha osobowości nabyta przez naśladownictwo. Przyjmuje się, że pomiędzy autonomią moralną a zachowaniami rodziców istnieje ścisły związek. Ciekawe jest, jakie zachowania rodziców względem dzieci wpływają na kształtowanie się określonego poziomu autonomii moralnej młodzieży?

1. Główne teorie wyjaśniające pojęcie moralności

Spotykane w literaturze poglądy na autonomię moralną można pogrupować na:

- poznawczo-rozwojowe
- psychoanalityczne
- społecznego uczenia się

W koncepcji poznawczo-rozwojowej J. Piageta (1932) i L. Kohlberga (1958) autonomia moralna ujmowana jest jako rezultat interakcji między rozwojem funkcji poznawczych i doświadczeniem społecznym jednostki (por. Blake K., 1975, s. 39).

Psychoanalitycy, jak np. Z. Freud (1925), E. Erikson (1968) przyjmują, że przez moralność rozumiemy zbiór podstawowych reguł moralnych przyjętych przez dzieci od rodziców w procesie identyfikacji. Jest to wewnętrzna struktura zwana super-ego, gdzie część super-ego obejmująca zakazy, to sumienie, a część grupująca wymagania, to „ideał — ja” (Jankowski H., 1975, s. 148).

Koncepcję społecznego uczenia się moralności wysunęli L. Berkowitz (1964), A. Bandura (1969), U. Bronfenbreuner (1976). Moralność koncentruje się według nich wokół podstawowych procesów poznania i uczenia się oraz kształtowania się zinternalizowanej kontroli zewnętrznego zachowania. Do procesów społecznego uczenia się należy naśladowanie, modelowanie, identyfikacja (Walesa Cz., 1980, s. 132—133). Każda z przytoczonych teorii moralności, poznawczo-rozwojowych, psychoanalitycznych oraz społecznego uczenia się akcentuje inny rodzaj czynników wywierających wpływ na kształtowanie się moralności.

Oprócz tych koncepcji można wyróżnić jeszcze kompilacyjną koncepcję M. Hoffmana (1971) struktur poznawczych jednostki i wpływów społecznych, zaangażowanych w procesie rozwoju moralnego. W koncepcji swej M. Hoffman (1971, s. 1073—1975) wprowadził pojęcie „elementarnych struktur moralności” oraz pojęcie wskaźników moralności, takich jak:

- pojawienie się winy po przekroczeniu normy
- osądzenie innych według uznanych zasad moralnych
- akceptowanie odpowiedzialności za własne wykroczenie

Cz. Walesa (1980, s. 127—131) zdając sobie z tego sprawę, że wyróżnienie składników jest zadaniem teorii, a ich operacjonalizacja — zadaniem metodologii analizuje także składniki moralności jak sumienie, wina, wstyd.

Poziom wstydu jest charakterystyczny dla poziomu moralności heteronomicznej. Natomiast poziom winy — dla poziomu moralności autonomicznej. Sumienie jest generowane przez oceny uprzednie, współczes-

ne i następne konkretne działania danego człowieka w jego aktualnych warunkach przy mniejszej albo większej ogólności zasad. Funkcje sumienia zależą tak od czynników wewnętrznych jak i zewnętrznych.

Moralność jest czymś, od czego zaczyna się spostrzeganie i odczuwanie innych ludzi. Zawiera w sobie uczucia prospołeczne i wrażliwość na potrzeby innych. Zdaniem M. Hoffmana kluczową rolę odgrywa empatia (por. Watson R., 1979, s. 55). Dziecko rozwijając się przewartościowo i zmienia swój sposób widzenia (odbioru, ujmowania) autorytetu i pewnych reguł tak, że przestają one być zewnętrzne, a stają się wewnętrzne. W procesie tym uczestniczą dwa rodzaje doświadczeń: interakcje z autorytetami oraz własne doświadczenia w przyjmowaniu autorytetu (Hoffman M., 1970, s. 346). Sprzyjają one kształtowaniu się moralności autonomicznej.

2. Ogólna charakterystyka rozwoju moralnego

Zasadniczo można wyróżnić dwie teorie psychologiczne rozwoju moralnego. Teorię J. Piageta, rozwiniętą przez L. Kohlberga należącą do grupy teorii poznawczo-rozwojowych, oraz teorię kompilacyjną M. Hoffmana, która zdaje się być szczególnie interesująca. Przyjmuje się w niej założenie, że kolejność stadiów rozwoju moralnego jest stała, niezależna od uwarunkowań kulturowych, jest uniwersalną cechą ludzkiego rozwoju (por. Berry F., 1973, s. 55).

Rozwój moralny możemy za N. Bullem ująć w czterech następujących po sobie stadiach, a mianowicie anomii, polegającej na braku jakiegokolwiek świadomości moralnej, heteronomii, czyli uznaniu moralności narzuconej na zasadzie podporządkowania się, socjononii, która sprowadza się do akceptacji norm obowiązujących w grupie uważanej za własne, oraz autonomii, a więc uznania norm moralnych za własne. Wyłonione stadia oddają jedynie ogólny kierunek rozwoju moralnego, nie opisują bliżej jego przebiegu. Można dokonać tego wyróżniając bardziej szczegółowe kategorie, a mianowicie fazy rozwoju. Koncepcję siedmiu faz rozwoju nawiązującą do poglądów J. Piageta i rozwijającą je przedstawił między innymi L. Kohlberg (por. Muszyński H., 1983, s. 46).

Na początku rozwoju moralnego występuje faza przedmoralna, charakteryzująca się brakiem motywacji do moralnego zachowania.

Pierwszą właściwą fazą rozwoju moralnego stanowi faza egocentryzmu, w której zaznacza się niezdolność dziecka do rozumienia cudzych stanów psychicznych. Jego świadomość moralna sprowadza się do obawy przed karą.

Bliska egocentryzmowi jest druga faza konformizmu, w której pojawia się podmiotowe pojmowanie odpowiedzialności.

Pewnym postępowaniem w stosunku do fazy konformizmu jest faza konwencjonalizmu moralnego. Charakteryzuje ją to, że motywem moralnego postępowania jest dążenie do zgodności z tym, co ogólnie przyjęte i oczekiwane. Jednostka postępuje moralnie z potrzeby pozostawania wewnętrznie w zgodzie z ogólnie przyjętymi normami.

Czwartą fazą rozwoju moralnego, zdaniem Kohlberga jest faza moralności partykularystycznej (grupowej). Jej istotą jest wypełnianie przez jednostkę wyznaczonych obowiązków.

Szacunek dla samej normy moralnej staje się istotą piątej fazy, a mianowicie fazy pryncypializmu (irracjonalizmu sumienia). W tej fazie możemy mówić o pojawianiu się autentycznych przeżyć i dylematów o charakterze moralnym. Jednostka dysponuje uwewnętrznionym poczuciem powinności moralnej, które stanowi podstawę samoceny własnego postępowania, doznawania uczuć samoaprobaty lub dezaprobaty płynących ze świadomości stosunku własnych czynów do tego, co ona sama uznaje za moralny obowiązek. Taką dyspozycję nazywa się sumieniem.

Szóstą fazą rozwoju moralnego jest faza racjonalizmu (racjonalnego altruizmu). Jednostka w swym postępowaniu kieruje się nie samym tylko dążeniem do wywołania najbardziej pożądanego następstwa. Rozumie, że w wyborze sposobu postępowania należy się kierować także skutkami dążenia do postulowanych następstw.

Siódmą i najwyższą, dopełniającą fazą rozwoju moralnego jest faza idealizmu moralnego lub ideowości. Charakteryzuje się ona tym, że jednostka dochodzi do rozwinięcia własnego systemu moralnego, któremu przyświecają określone wartości (por. Kohlberg L., 1970, s. 272—376). Moralność jednostki staje się w pełni świadoma i refleksyjna, a problemy moralne rozstrzygane są nie z punktu widzenia norm odnoszących się do samych czynów, lecz przez odwołanie się do systemu wartości (por. Muszyński H., 1983, s. 54).

Relacje zachodzące między stadiami i fazami rozwoju moralnego można przedstawić schematycznie (rys. 1).

3. Interakcje międzyosobowe w rodzinie i ich wpływ na kształtowanie się poziomu moralnego dzieci

Zasadnicze oddziaływanie rodziców na dzieci można podzielić na niezamierzone oraz zamierzone. Do oddziaływań niezamierzonych należy przykład moralny rodziców, z którym dziecko stara się identyfikować, a do zamierzonych — sankcje stosowane wobec dziecka, gdy popełni jakieś wykroczenie.

Rozwój moralny		
Stadia		Fazy
I anomia moralna	wiek niemowlęcy i znaczna część poniemowlęcego	0. amoralizm dziecięcy
II heteronomia	od wieku poniemowlęcego do ok. 9 r.ż.	1. egocentryzm (unikanie kar, osiągnięcie osobistych celów) 2. konformizm
III socjonomia	9—13 r.ż.	3. konwencjonalizm moralny 4. moralność partykularystyczna (grupowa)
IV autonomia	23—21 r.ż.	5. pryncypializm moralny (irracjonalizm sumienia) 6. racjonalizm moralny (racjonalny altruizm) 7. idealizm moralny (ideowość)

Tabl. 1. Studia i fazy rozwoju moralności według H. Muszyńskiego (1983, s. 56).

Table 1. Stages and phases of morality development according to H. Muszyński (1983, s. 56).

Niezamierzone oddziaływanie rodziców na rozwój moralny dziecka M. Hoffman sprowadza do przykładu rodziców jako wzoru do naśladowania. Daje to możliwość kształtowanie się wyższych uczuć moralnych: miłości, lojalności, podziwu (por. Ziemska M., 1973, s. 29). Droga identyfikacji dziecko przyswaja sobie cechy rodziców, doznając przyjemności z upodobniania się do nich, nawet wtedy, gdy są nieobecni (por. Hoffman M., 1970, s. 30). Dziecko stara się przyswoić sobie ich cechy łącznie z zasadami moralnymi i wartościami, aby zapewnić sobie ciągłość ich miłości.

Wśród zamierzonych oddziaływań rodziców na dzieci M. Hoffman wyróżnia trzy rodzaje reakcji rodziców na postępowanie dzieci:

- 1) okazywanie mocy
- 2) pozbawienie (wycyfywanie miłości jako wyrazu czułości)
- 3) tłumaczenie (wprowadzenie w zasady)

Okazywanie mocy polega na stosowaniu przymusu fizycznego lub psychicznego.

Okazywanie mocy tworzy u dziecka wyobrażenie rodziców, jako osób arbitralnych, karzących. Rozwija to system kontrolowanych reakcji o charakterze zewnętrznym a nie wewnętrznym.

Pozbawienie miłości polega na szantażu typu: „Jeśli popełnisz wykroczenie, to będą cię mniej kochać lub nawet przestaną cię kochać”. Cechą charakterystyczną jest separowanie się rodziców od dziecka, co redukuje lub powstrzymuje komunikowanie się między nimi.

Tłumaczenie zorientowane jest na drugiego człowieka. Motywuje ono dziecko najsilniej do skoncentrowania uwagi na szkodzie wyrządzonej drugiemu człowiekowi (por. Hoffman M., 1970, s. 331—332).

Rozwój moralny dziecka jest związany z prawidłową komunikacją w procesie interakcji dziecka z rodzicami, a pozostawieniem dziecku większej swobody, uznawaniem jego spraw intymnych i respektowaniem jego samodzielności.

4. Modelowe ujęcie interakcji wewnątrzrodzinnych

Brane pod uwagę modele zachowań interakcyjnych w rodzinie są zbudowane przy założeniu, że zachowanie jednostki rozwija się równolegle z rozwojem całej biologicznej struktury organizmu, oraz, że w procesie rozwojowym jednostki występuje interakcja między czynnikami genetycznymi i wpływami środowiska.

Model przyjęty w niniejszej pracy jest integracją wcześniejszych podejść teoretycznych i opracowań, zwłaszcza zaś modelu opracowanego przez T. Leary'ego (1957) i E. Schaefera (1965).

Nowością w przyjętym modelu jest to, że Analiza Strukturalna Zachowań Interakcyjnych (ASZI) łączy rzeczywistość międzyosobową ze światem intrapsychicznym jednostki (por. Pomianowski R., 1985, s. 16). Model ASZI¹ klasyfikuje zachowania interpersonalne w trzech płaszczyznach. Są to: INNY, JA i INTROJEKT. Zachowania INNY akcentują aktywną formę diady interakcyjnej. Zachowania JA — bierną istotę interakcji, zachowania INTROJEKT — zachowania wobec samego siebie (por. Scilligo P., 1982, s. 591—605).

Płaszczyznę INTROJEKT L.S. Benjamin rozumie jako produkt doświadczenia wyniesionego z komunikacji międzyosobowej. Odzwierciedla ona proces psychiczny, polegający na włączeniu do świadomości obrazu innej osoby lub przyjmowaniu od innych wzorów, norm i wartości (por. Pomianowski R., 1985, s. 19). Podstawą wydzielenia trzech płaszczyzn było kryterium „ogniska” (focus) koncentracji zachowania.

¹ W dalszej części pracy, będę operowała skrótem Analizy Strukturalnej Zachowań Interakcyjnych — ASZI.

Wewnątrz każdej płaszczyzny, zachowania podzielone są ze względu na dwa podstawowe wymiary: wymiar Afiliacji i wymiar Współzależności.

Wymiar Afiliacji stanowiący oś X posiada dwa bieguny: Miłości (prawy) oraz Wrogości (lewy). Wymiar współzależności stanowiący oś Y rozciąga się od bieguna Wolności (górny) do bieguna Kontroli (dolny). W tym znaczeniu bieguny osi Y występują w płaszczyźnie pierwszej i trzeciej, natomiast w płaszczyźnie drugiej biegun Wolności przybiera postać Autonomii (niezależności), a biegun Kontroli — postać Uległości. Osie X i Y stanowią układ współrzędnych, dzielących każdą z trzech płaszczyzn na 4 ćwiartki. Każda ćwiartka dzieli się na 9 pasm, stąd w każdej płaszczyźnie jest 36 pasm. Pasma każdej ćwiartki są opisane przez krótkie zdania nasycone w różnej frakcji treścią wymiaru Afiliacji i Współzależności (rys. 2).

P. Scilligo pogrupował 36 pasm każdej płaszczyzny ASZI: INNY, JA, INTROJEKT, w 12 kategorii zachowań (rys. 3).

Krótką charakterystykę kategorii zachowań INNY potrzebnych w tej pracy załączam w aneksie (Aneks nr 1).

5. Przegląd badań nad związkiem rozwoju moralnego z czynnikami rodzinnymi

Wyniki badań przedstawione przez M. Hoffmana wskazują, że:

- częste okazywanie mocy, szczególnie przez matki łączy się ze słabym rozwojem moralnym, oraz że
- istotną rolę w procesie kształtowania się moralności odgrywa proces identyfikacji, przy czym identyfikacja z matką koreluje negatywnie z okazywaniem mocy, a pozytywnie z czułością.

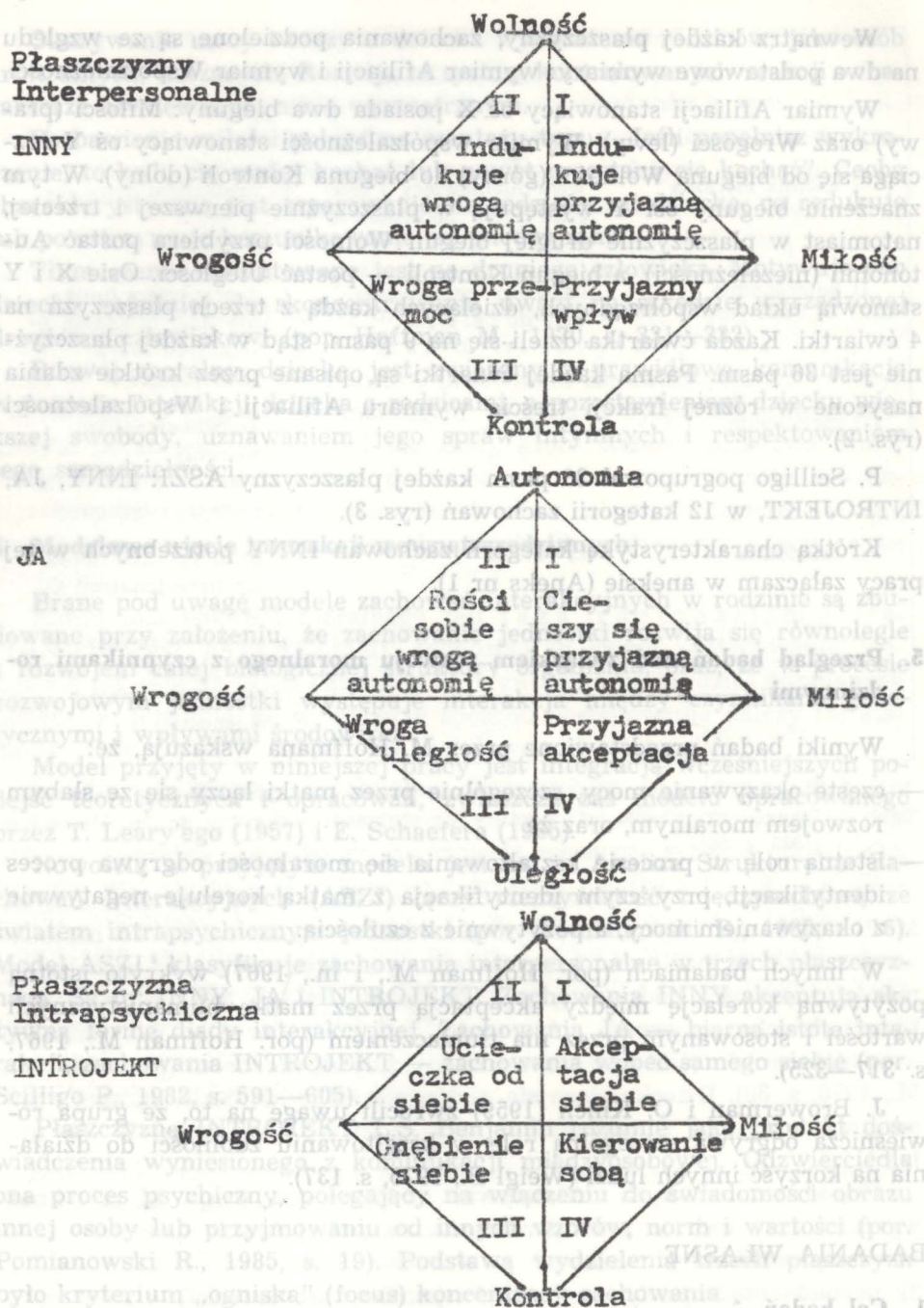
W innych badaniach (por. Hoffman M., i in., 1967) wykryto istotną pozytywną korelację między akceptacją przez matkę humanistycznych wartości i stosowanym przez nią tłumaczeniem (por. Hoffman M., 1967, s. 317—325).

J. Browerman i O. Kinch (1959) zwrócili uwagę na to, że grupa rówieśnicza odgrywa szczególną rolę w kształtowaniu zdolności do działania na korzyść innych ludzi (Weigl B., 1975, s. 137).

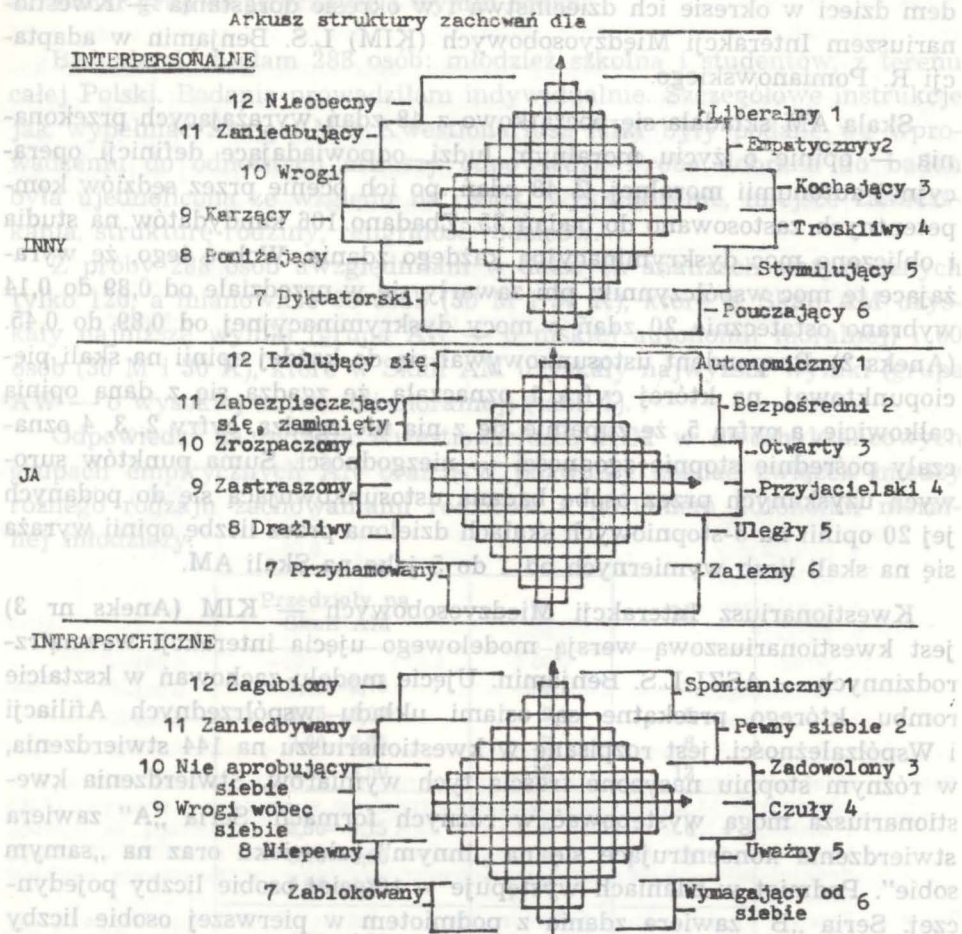
BADANIA WŁASNE

1. Cel badań

Nie spotkałam systematycznych badań nad zależnością autonomii moralnej od sposobu zachowania się rodziców względem dzieci. Stąd celem

Rys. 2. Cztery ćwiartki modelu ASZI w każdej płaszczyźnie wg P. Scilligo (1983, s. 54–92).
Fig. 2. Four quarters of ASZI model in every plane according to P. Scilligo (1983 p. 54–92).

Rys. 3. 12 kategorii zachowań dla płaszczyzny INNEGO, JA, INTROJEKTU według P. Scilligo (1982, s. 27).

Fig. 3. 12 categories of behaviour for OTHER'S, MYSELF, Introjekt planes according to P. Scilligo (1982 p. 27).

tej pracy jest zbadanie czy zachowania rodziców względem dzieci w ich dzieciństwie i w okresie dorastania wpływają na poziom autonomii moralnej młodzieży, a jeśli tak, to które rodzaje zachowań rodziców wywołują wpływ i jaki wpływ wywołują?

2. Metoda badań

Do badania poziomu autonomii moralnej posłużyłam się Skalą Autonomii Moralnej (AM) A. Gały, a do badania zachowań rodziców wzglę-

dem dzieci w okresie ich dzieciństwa i w okresie dorastania — Kwestionariuszem Interakcji Międzyosobowych (KIM) L.S. Benjamin w adaptacji R. Pomianowskiego.

Skala AM składała się początkowo z 48 zdań wyrażających przekonania — opinie o życiu moralnym ludzi, odpowiadające definicji operacyjnej autonomii moralnej. Z 48 zdań, po ich ocenie przez sędziów kompetentnych zastosowano do badań 35. Zbadano 106 kandydatów na studia i obliczono moc dyskryminacyjną każdego zdania. Wobec tego, że wyrażające tę moc współczynniki ϕ zawierały się w przedziale od 0,89 do 0,14 wybrano ostatecznie 20 zdań o mocy dyskryminacyjnej od 0,89 do 0,45. (Aneks 2). Respondent ustosunkowywał się do każdej opinii na skali pięciopunktowej, na której cyfra 1 oznaczała, że zgadza się z daną opinią całkowicie, a cyfra 5, że zupełnie się z nią nie zgadza, cyfry 2, 3, 4 oznaczały pośrednie stopnie zgodności — niezgodności. Suma punktów surowych uzyskanych przez osobę badaną ustosunkowującą się do podanych jej 20 opinii na 5-stopniowych skalach dzielona przez liczbę opinii wyraża się na skali liczb wymiernych od 1 do 5 jako na Skali AM.

Kwestionariusz Interakcji Międzyosobowych — KIM (Aneks nr 3) jest kwestionariuszową wersją modelowego ujęcia interakcji wewnątrzrodzinnych — ASZI L.S. Benjamin. Ujęcie modelu zachowań w kształcie rombu, którego przekątne są osiami układu współrzędnych Afiliacji i Współzależności, jest rozpisane w kwestionariuszu na 144 stwierdzenia, w różnym stopniu nasycone treścią tych wymiarów. Stwierdzenia kwestionariusza mogą występować w różnych formach. Seria „A” zawiera stwierdzenia koncentrujące się na „innym” człowieku oraz na „samym sobie”. Podmiot w zdaniach występuje w trzeciej osobie liczby pojedynczej. Seria „B” zawiera zdania z podmiotem w pierwszej osobie liczby pojedynczej. Seria „C” kwestionariusza opisuje zachowania intrapsychiczne, które odnoszą się do obrazu siebie (por. Pomianowski R., 1985, s. 59—60).

Wypełniając którykolwiek z tych kwestionariuszy osoba badana ma zaznaczyć na 10-stopniowej skali poziom nasycenia stwierdzenia treścią Afiliacji i Współzależności. Wartość 0 na skali oznacza zdanie uznane przez osobę badaną za absolutnie fałszywe, a wartość 9 — zdanie uznane za absolutnie prawdziwe. Pozostałe przedziały skali wskazują na różne stopnie pośrednie pomiędzy fałszywością i prawdziwością każdego stwierdzenia, w szczególności wartości od 0 do 4 wskazują na różne stopnie nieprawdziwości opisanego zachowania, a wartości od 5 do 9 — na różne stopnie prawdziwości danego stwierdzenia. Trafność testu badana przy pomocy współczynników wewnętrznej zgodności K. Pearsona i wynosiła $r = 0,78$ (por. Benjamin L.S., 1982, s. 10—36).

3. Dobór grup empirycznych i wyniki badań.

Badaniami objęłam 288 osób: młodzież szkolną i studentów, z terenu całej Polski. Badania prowadziłam indywidualnie. Szczegółowe instrukcje jak wypełniać Skalę AM i Kwestionariusz KIM były podane we wprowadzeniu do odnośnych arkuszy odpowiedzi. Próba dobrana do badań była ujednolicona ze względu na: wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania, strukturę rodziny, religijność rodziców.

Z próby 288 osób uwzględniłam w dalszych analizach statystycznych tylko 120, a mianowicie 60 osób (30 M i 30 K), które w Skali AM uzyskały najniższe wyniki (grupa AN — o niskiej autonomii moralnej) i 60 osób (30 M i 30 K), które w Skali AM uzyskały najwyższe wyniki (grupa AW — o wysokiej autonomii moralnej) (tabl. 1).

Odpowiedzi na pytania Kwestionariusza KIM w dwóch krańcowych grupach empirycznych AN oraz AW pozwoliły zbadać związek między różnego rodzaju zachowaniami rodziców a poziomem autonomii moralnej młodzieży.

Przedziały na Skali AM	K	M
2,50—2,75	1	7
2,75—3,00	9	5
3,00—3,25	7	6
3,25—3,50	13	12
3,50—3,75	0	0
3,75—4,00	0	0
4,00—4,25	0	0
4,25—4,50	9	14
4,50—4,75	15	13
4,75—5,00	6	3
Razem	60	60

Tabl. 2. Rozkład wyników testu AM dla 30 kobiet i 30 mężczyzn.

Table. 2. The AM test scores distribution for 30 women and 30 men.

4. Istotność różnic między zachowaniem rodziców grupy AW i AN

Kwestionariusz Interakcji Międzyosobowych KIM pozwala ocenić zachowania rodziców w okresie dzieciństwa i młodości w każdej z grup AW i AN i dokonać porównania tych zachowań dla obu grup, a tym samym odpowiedzieć na pytanie, które z wyróżnianych zachowań rodziców wpły-

wają na kształtowanie się wyższego poziomu autonomii moralnej. W tym celu dokonałam analizy różnic pomiędzy średnimi wynikami testu KIM w grupach młodzieży o wysokiej i niskiej autonomii moralnej dla 12 kategorii zachowań rodziców oraz oceniłam poziom istotności tych różnic za pomocą testu *t* Studenta. Dostawiony znak plus albo minus przy wyniku testu *t* wskazuje na dodatni albo ujemny wpływ danej kategorii zachowań rodziców na wysokość poziomu autonomii moralnej (tabl. 2).

Kategorie zachowań rodziców	Ojciec		Matka	
	dzieciństwo	młodość	dzieciństwo	młodość
1. liberalny				
2. empatyczny				0,05 +
3. kochający			0,05 +	0,01 +
4. troskliwy			0,01 +	0,01 +
5. stymulujący			0,05 +	0,05 +
6. pouczający			0,05 —	0,05 —
7. dyktatorski				
8. poniżający			0,01 —	0,001 —
9. karzący	0,05 +		0,01 —	0,001 —
10. wrogi	0,05 +	0,05 +	0,01 —	0,001 —
11. zaniedbujący	0,05 +		0,01 —	0,001 —
12. nieobecny			0,01 —	0,005 —

Tabl. 3. Istotność różnic pomiędzy średnimi wynikami kwestionariusza KIM w wyróżnionych 12 kategoriach zachowań rodziców w grupach o wysokiej (AW) i niskiej (AN) autonomii moralnej $M(AW) - M(AN)$ obliczona za pomocą testu *t* Studenta. Plusy i minusy podane za poziomem istotności oznaczają dodatni albo ujemny wpływ zachowań rodziców na autonomię moralną młodzieży.

Table 3. Essence of differences between average results of KIM questionnaire for 12 categories of parents' behaviours in groups with high (AW) and low (AN) moral autonomy $M(AW) - M(AN)$ — calculated with the help of *t* Students' test. The plus and minus signes which are noted after the level of essence define possitive or negative influence of parents' behaviours on the youth's moral autonomy.

WNIOSKI

Wyniki badań własnych pozwalają stwierdzić, że w okresie dzieciństwa i młodości zachowania rodziców względem dzieci różnią się zasadniczo. Uwzględniając założony związek przyczynowo-skutkowy, wpływu zachowań rodziców na poziom autonomii moralnej młodzieży, należy podkreślić, że:

1. Dodatni wpływ mają tak w okresie dzieciństwa jak i młodości:
 - negatywnie sankcjonujące zachowania ojca, w szczególności w dzieciństwie, zachowania określone jako karzące, wrogie, zanied-

- bujące (9, 10, 11), a w młodości, zachowania określone jako wrogość (10) oraz
- pozytywnie sankcjonujące i opiekuńcze zachowania matki
2. Ujemny wpływ wywierają w dzieciństwie, a zwłaszcza w młodości despotyczne, apodyktyczne i negatywnie sankcjonujące zachowania matki.

LITERATURA

- Bejmanin L.S., 1977, *Structural Analysis of Family in Therapy*, „Journal of Consulting and Clinical Psychology”, nr 45, s. 391—406.
- Benjamin L.S., 1979, *Structural Analysis of Differentiation Failure*, „Psychiatry”, nr 42, s. 1—25 (a).
- Benjamin L.S., 1979, *Use Structural Analysis of Social Behavior (SASB) and Marcov Chains to Study Dyadic Interactions*, „Journal of Abnormal Psychology”, nr 88, s. 303—310 (b).
- Benjamin L.S., 1982, *Validation of Structural Analysis of Social Behavior (SASB)*, Medison, (manuskrypt).
- Gała A., 1985, *Podręcznik do Skali Autonomii Moralnej*, (Maszynopis Archiwum Psychologii Wychowawczej), Lublin.
- Gołąb A., 1979, *Problemy psychologii moralności*, w: Jankowski H., red., *Etyka*, Warszawa, WSiP s. 123—173.
- Guilford J.P., 1960, *Podstawowe metody statystyczne w psychologii i pedagogice*, Warszawa.
- Han-Ilgiewicz N., 1970, *Prawidłowy i nieprawidłowy układ stosunków w rodzinie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, nr 5, s. 8—12.
- Hoffman M., 1970, *Morale development*, w: Cannichael's, *Manual of Child Psychology*, Vol. II, New York, s. 261—359.
- Hoffman M., 1971, *Identification and conscience development*, „Child Development”, Vol. 42, s. 1071—1082.
- Kohlberg L., Turiel E., 1971, *Moral development and Moral Education*, w: *Psychology and the Educational Practice*, Glenview, s. 410—465.
- Muszyński H., 1965, *Teoretyczne problemy wychowania moralnego*, Warszawa, PZWS.
- Muszyński H., 1983, *Rozwój moralny*, Warszawa, WSiP.
- Obuchowski K., 1977, *Autonomia jednostki i autonomia psychiczna w: Suchodolski B., red., Kultura polska a socjalistyczny system wartości*, Warszawa, KiW, s. 386—402 (b).
- Piaget J., 1983, *Rozwój ocen moralnych*, Warszawa, PWN.
- Pomianowski R., 1985, *Analiza strukturalna zachowania społecznego SASB w ujęciu L.S. Benjamin*, (maszynopis Archiwum Psychologii Wychowawczej KUL), Lublin.

- Scilligo P. i in., 1982, *Un sistema di categorizzazione del Genitore e del Bambino*, „Orientamenti Pedagogici”, nr 29, s. 591—604.
- Walesa Cz., 1980, *Rozwój moralności człowieka*, „Roczniki Filozoficzne”, t. XXVII, z. 4, s. 123—160.
- Weigl B., 1975, *The family determinants of the prosocial behavior*, *Laboratory of research on Personality in the Contemporary society*, Warsaw University Press, s. 137—154.
- Ziemska M., 1973, *Postawy rodzicielskie*, Warszawa, WF.

Aneks nr 1

Kategorie zachowań wobec dzieci

1. Liberalny — Wyzwala i przyznaje wolność innej osobie, wierzy w jej kompetencje oraz wspomaga ją w rozwoju jej własnej i niezależnej tożsamości.
2. Empatyczny — Jest otwarty w dialogu, akceptuje i umacnia drugą osobę w sposób empatyczny, stara się zrozumieć i słucha nawet wtedy, gdy ma odmienne zdanie.
3. Kochający — Jest serdeczny, pociesza, troszczy się, okazuje radość i zadowolenie z postrzegania drugiego takiego, jaki jest.
4. Troskliwy — Okazuje drugiej osobie sygnały czulej intymności (zażyłości), zaprasza do pozostania w kontakcie, wspiera ją i okazuje jej względy.
5. Stymulujący — Wspiera, pomaga drugiej osobie, bierze do serca jej potrzeby i zainteresowania, bada jej sytuację życiową, radzi i poucza.
6. Pouczający — Wychodzi naprzeciw potrzebom drugiego, sprawdza, upewnia się czy czyni to, co jest dla niego dobre, poucza, jak powinien się wyrażać, myśleć i zachowywać.
7. Dyktatorski — Kontroluje, dyryguje drugą osobą, żąda aby akceptowała „słuszne” zasady, reguły, standardy życia, stwarza zakazy i ograniczenia.
8. Poniżający — Gani, upokarza, udowadnia, że drugi nie ma racji, oszukuje, oskarża, wyśmiewa, pomija.
9. Karzący — Karze, mści się, odmawia rzeczy koniecznych, zagraża i dręczy
10. Wrogi — Przyczepia się, atakuje za byle co z intencjami wrogimi, odmawia pomocy, poniża, opuszcza drugiego w sytuacjach trudnych.
11. Zaniedbujący — Opuszcza drugiego w nieszczęściu, gdy jest mu bardzo potrzebny, ignoruje drugiego z powodów absurdalnych, zaniedbuje i lekceważy potrzeby drugiego.
12. Niebecny — Zaniedbuje i nie troszczy się o drugiego, zapomina o przyrzeczeniach i obietnicach, pozostawia mu „wolną rękę”.

Aneks nr 2.

Skala — AM

1. W swoich ocenach moralnych trzeba iść z prądem czasu.
2. Zły czyn ma mniejszą wagę, jeśli nie wyszedł na jaw.
3. Dla zachowania świętego spokoju nie warto wśród ludzi myślących inaczej ujawniać własnych przekonań.
4. Obstawianie wbrew całemu światu przy przyjętych przez siebie zasadach moralnych jest przejawem fanatyzmu.
5. Grzechy powszechnie popełniane trudno nazwać grzechami.
6. Podejmowanie działań, za które może spotkać kara jest nierozsądne.
7. Ponoszenie ofiar w imię uznanej przez siebie wartości ma sens o tyle, o ile można zmienić obiektywną sytuację.
8. Wśród ludzi o różnych przekonaniach moralnych traci się orientację, co jest naprawdę dobre, a co złe.
9. Wyrzuty sumienia mniej „boli” niż kara od innej osoby.
10. Dla „świętego spokoju” powinno się czasem nazwać czarne białym, jeśli inni tego oczekują.
11. Jeśli ktoś wyrządza innym zło, to dobrze jest mu dać nauczkę posługując się jego własną bronią.
12. Nie warto silić się na bycie ideałem, jeśli i tak nikt tego nie docenia.
13. Bez względu na własne przekonania moralne, każdy ma obowiązek dostosowywać się do ogólnie przyjętego stylu bycia.
14. Poność ofiary w imię idei to program dla świętych, a nie dla przeciętnych ludzi.
15. Nie powinno nikogo razić, że człowiek nieskazitelný w jednej dziedzinie, ma wiele na sumieniu w innej.
16. Zło przestaje być złem, jeśli popełnia się je dla ukochanej osoby.
17. Czynienie dobra, które przez nikogo nie jest doceniane, jest bezsensowne.
18. Zło, dzięki któremu uzyskuje się coś dobrego, traci na znaczeniu.
18. Narażanie życia w imię tzw. idei jest przejawem braku roztropności.
20. To, że nie jest się ani pierwszym, ani ostatnim w popełnieniu jakiegoś zła, zmienia winę.

Aneks nr 3.

KIM

W tej części kwestionariusza opisujesz:

zachowanie wobec Ciebie (obecnie)

1. W sposób konstruktywny, rozumny, przekonywający bada i ocenia sytuacje, które dotyczą mojej osoby.
2. Jest zawsze sobą i w postępowaniu kieruje się własnymi racjami i zasadami.
3. Nalega, abym szedł za jego wskazaniem i zasadami, abym czynił tak, jak należy.
4. Upokarza mnie, twierdzi, że błędę; sądzi, że jego sposoby postępowania są lepsze.

5. Uczy się ode mnie i dostosowuje się do moich opinii.
6. Wykonuje wszystko w taki sposób, w jaki ja tylko to czynię, ale bez większego zaangażowania.
7. Ze złością odrzuca mnie i w sposób bezwzględny odmawia współpracy ze mną.
8. Ciepło i spokojnie przyjmuje pomoc i zainteresowanie, którym go darzę.
9. Dokonuje wyboru według własnego zdania, jest to często sprzeczne z moim pragnieniem.
10. Własne punkty widzenia wyraża bezpośrednio i jasno tak, abym mógł sprawom nadać im właściwe znaczenie.
11. Z radością otwiera się przede mną i czyni mnie uczestnikiem własnych przeżyć i tego, co czyni.
12. Poniża i lekceważy mnie, tylko ze względu na to, że to właśnie ja jestem, nie bierze pod uwagę tego, co czynię.
13. Zachowuje się inaczej, odmiennie w stosunku do tego, co mówię i robię; postępuje według własnego uznania.
14. Odnosi się do mnie z całkowitym oddaniem, delikatnością, wylewnością i tkliwością.
15. Radośnie i ciepło zachęca mnie do obcowania ze sobą.
16. Z entuzjazmem przyjmuje moją bliską obecność i łączność z nim, jeśli tylko ja sobie tego życzę.
17. Działa i dokonuje wyboru w sposób wolny.
18. Ze względu na wielką miłość, jaką żywi ku mnie, pozostaje ze mną w bliskiej i zażyłej łączności.
19. Pobudza i prowadzi, poucza mnie, jak mam rozumieć i czynić.
20. Oskarża i potępia mnie oraz przekonuje, że nie mam racji.
21. Z entuzjazmem i głęboką miłością daje mi poznać, jak bardzo jest zadowolony ze mnie, z takiego jakim jestem.
22. Jest zależny ode mnie i czuje się zadowolony, że podzielał wszystkie jego troski.
23. Karze mnie, mści się, zadaje mi cierpienia.
24. Rozumie mnie i okazuje mi życzliwość nawet wtedy, jeśli myślę odmiennie od niego.
25. Ufa mi, prosi o to, co potrzebne i liczy na moją wspaniałomyślną współpracę.
26. Przyjmuje i dostosowuje się do moich poglądów i uzasadnionych propozycji.
27. Oburza się i rozpaczliwie protestuje, że na jego spostrzeżenia i uwagi reaguję w sposób okrutny i destruktywny.
28. W słowach i czynach mi pochlebia, z miłością zabiega o to, co mi się podoba i daje mi zadowolenie.
29. Wtrąca się, krępuje mnie, uniemożliwia mi odpowiedzi.
30. Z podejrzliwością i nieufnie przyjmuje mój tok rozumowania.
31. Poddaje się regułom, zasadom i zwyczajom, które ja przedkładam.
32. Odrzuca mnie, źle mnie traktuje, zabiera mnie wszystko, co tylko może.
33. Z zadowoleniem pochlebia mi i zgadza się z wszystkimi moimi upodobaniami.
34. Wyraźnie daje poznać, że boi się mnie; jest zawsze niespokojny i czujny.
35. Oszukuje mnie i ludzi.
36. Z ukrytą i jawną złością podchodzi do moich prośb i pragnień.
37. Zabezpiecza, daje mi oparcie i troszczy się o mnie.
38. Pozwala mi się wypowiadać swobodnie i mogę być pewien, że nawet wtedy, gdy istnieje rozbieżność poglądów, dyskutuje ze mną szczerze.
39. Ignoruje mnie, nie liczy się ze mną.
40. Beztrako pozwala mi czynić to, co chcę

41. Ze złośliwym nastwieniem i wrogością odrzuca wszelką moją gotowość udzielania mu pomocy.
42. Ze złością i strachem czyni wszystko, by być z dala ode mnie, unikać mnie i kryć się przede mną.
43. W przekonaniu, że czyni to dla mojego dobra, strzeże mnie i przypomina mi, co powinienem czynić.
44. Daje swobodę i czuję się nieskrępowanym w rozwijaniu mojej samodzielności i tożsamości.
45. Zostawia mnie samemu sobie, zaniedbuje mnie, nie pamięta o zadaniach i umowach podjętych wspólnie.
46. Ustępuje mi i spełnia to, co chcę, przeżywając wszystko w milczeniu i żalu.
47. Spełnia to, co pragnę, podporządkowuje mi się.
48. Odnosi się do mnie bardzo groźnie, ciężko mnie obraża, jeśli ma tylko sposobność.
49. Zastępuje mnie, mną rządzi, bierze na siebie wszystkie ciężary.
50. Zostawia mi swobodną rękę, wiedząc, że jestem kompetentny.
51. Swoje opinie wyraża w sposób jasny i uprzejmy tak, że mogę dobrze zrozumieć, co myśli i czuje.
52. Chętnie zmienia sposób swego postępowania, myślenia i odczuwania, aby dostosować się do tego, co ja chcę.
53. Z nienawiścią zupełnie mnie zaniedbuje, powoduje, że o własnych siłach muszę troszczyć się o rzeczy podstawowe i konieczne.
54. Akceptuje i popiera mnie, z zainteresowaniem wysłuchuje mnie nawet wtedy, gdy występuje między nami różnica zdań.
55. Ze złością odsuwa się ode mnie, o nic nie prosi, płacze z mojego powodu.
56. Stara się bardzo zaspokoić wszystkie moje potrzeby, całkowicie troszczy się o mnie.
57. Ze złością protestuje, wybrania się, usprawiedliwia i tłumaczy się przede mną.
58. Kroczy naprzód, realizuje swoje plany bez potrzeby szukania pomocy z zewnątrz.
59. Unika mnie, zajmuje się swoimi sprawami osobistymi, działa na własną korzyść.
60. Życzliwie daje mi odczuć, że mnie kocha i ceni takim, jakim jestem.
61. Odwraca się ode mnie, nie dostrzega mnie, nie reaguje.
62. Odpręża się, cieszy się, jest mi zupełnie oddany, czuje się dobrze w mojej obecności.
63. W przekonaniu, że działa dla mojego dobra, tłumaczy mi dokładnie, jak należy myśleć, mówić i postępować.
64. Kryje złość i niechęć do mnie i szuka, jak się obronić przed dezaprobatą z mojej strony.
65. Wypowiada nieuzasadnione i dziwne opinie na mój temat, nie zwraca uwagi na to, czy i jak reaguję.
66. Troszczy się wyłącznie o swoje sprawy.
67. Troszczy się o moje sprawy, broni mnie i praktycznie mnie utrzymuje.
68. Swobodnie i otwarcie mówi o sobie tak, że naprawdę mogę poznać, kim on jest.
69. Z radością i entuzjazmem bawi się wspólnie ze mną.
70. W sytuacji, gdy najbardziej go potrzebuje, opuszcza mnie i pozostawia samego w kłopotach.
71. Zapomina o mnie, nie troszczy się o moje sprawy i pilne potrzeby.
72. Pozostawia mi swobodę być tym, co sam wybiorę.

ELŻBIETA FATYGA-NAPORA

Parents' Behaviour versus Youth's Moral Autonomy

SUMMARY

Assuming that a family environment plays a decisive role in the process of formation of moral autonomy as a characteristic of personality, the present writer has performed an analysis of the relation between the parents' behaviour towards their children in the childhood and adolescence period and the level of the youth's moral autonomy.

The moral autonomy is understood here as an individual, independent from external pressures, selection of moral principles and a conduct compatible with them, and not so much the results but rather intentions of an action are stressed in the evaluation of the compatibility.

The aim of the present paper was an investigation whether the parents' behaviour towards children in their childhood and adolescence influences the level of youth's moral autonomy and, if so, what kinds of parents' behaviour influence young people in what way.

On the basis of the analysis of differences among average KIM tests results in the groups of young people with a high and low moral autonomy for 12 categories of parents' behaviours and on the basis of the evaluation of the level of the essence of these differences, the following conclusions have been drawn with the stress on the fact that:

- father's negatively sanctioning behaviours, especially in childhood; behaviours defined as punishing, hostile, neglecting, and in adolescence — behaviours defined as hostile and
- mother's positively sanctioning and protective behaviours a positive influence both in childhood and adolescence.